

ВОЈНИ АСПЕКТ ОДЛУКА ДРУГОГ ЗАСЈЕДАЊА АВНОЈ-а

Прво и Друго засједање АВНОЈ-а претстављају два преломна момента у развоју Ослободилачког рата и Народне револуције — како у погледу реализације политичких, револуционарних циљева одређених етапа тога развоја, тако и у погледу даљег вођења рата и рјешавања наредних задатака стратегије. Због тога и разматрање садржине и карактера рада и одлука ових засједања претставља основу за студију једног од кључних проблема војне теорије — односа политике и стратегије у конкретним условима, а на темељу тога и изворе за изучавање стратeгиских проблема ослободилачких и револуционарних ратова и уопштавања њихових искустава и поука за будућност.

Прво засједање АВНОЈ-а услиједило је као резултат остварених успјеха у дотадашњем развоју НОП-а. За годину и по дана борбе НОП је преодолело почетне тешкоће и стабилизовао се и у политичком и у војном погледу. Из партизанске акције разгорио се у великом дијелу земље у оружани устанак, са свим својим атрибутима — са оружаним снагама, органима нове револуционарне власти и оствареним јединством народних маса на главним устаничким жариштима. Тај развој кретао се кроз оштре сукобе са неупоредиво надмоћним оружаним снагама окупатора који је улагао крајње напоре да већ у самом почетку сломи партизанске одреде и са домаћом издајничком реакцијом која се у току прве године рата, упркос крупних унутрашњих противрјечности, ујединила и пактирала са окупатором на платформи заједничке борбе против устанка. Послије читавог низа окупаторских офанзива које је пратило упорно настојање издајничке реакције да изазивањем братоубилачког клања и грађанског рата разбије НОП, услиједио је у другој половини 1942 године снажан полет оружаног устанка, који је довео до побједа изражених стварањем Народноослободилачке војске и Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије. Појава НОВ-е и АВНОЈ-а означава ондај преломни моменат којим НОП у Југославији из почетне етапе, која се у политичком погледу карактерисала борбом за афирмацију платформе КПЈ у широком народним масама и у војним борбеним дејствима која су носила низ одлика типичне партизанске акције и почетних тешкоћа масовне устаничке борбе, израста у трајан, општенародни рат за ослобођење и револуционарни преображај. Тиме је

уједно изражена и суштина нове етапе развјетка. Ослањајући се на поменуте извојеване побједи, требало је тежити пуном остварењу оних основних услова који би осигурали прелаз на завршну етапу Ослободилачког рата и Народне револуције, од којих свакако треба посебно истаћи пуно остварење јединства маса у устанку и изоловање утицаја реакционарних, колаборационистичких снага, који је у неким областима био мање или више осјетан (ХСС у Хрватској, белогардизам у Словенији, четништво у Србији итд.) и, упоредо с тим, израстање нове армије и власти у рјешавајућу снагу не само на главним жариштима, како је то било крајем 1942 године, већ у читавој земљи. Тежње да се то постигне изражене су стварањем АВНОЈ-а и одлукама његовог Првог засједања. А отуд су логично произишавали и имали специфична обиљежја и задаци стратегије у наредној етапи. Дивизије и корпуси нове армије претстављали су основно средство стратегије за распламсавање оружаног устанка и постепену реализацију истакнутих услова.

Исту ону рјешавајућу улогу коју су Поход пролетерских бригада и офанзивна кампања у Босни и Хрватској која се на тај Поход надовезала имали у постизању прелома означеног стварањем АВНОЈ-а, имали су разбијање Четврте и Пете офанзиве и побједи у периоду капитулације Италије у постизању прелома означеног Другим засједањем АВНОЈ-а. Анализа тих рјешавајућих потеза стратегије са становишта основних политичких задатака, чију смо садржину за обје истакнуте етапе укратко изложили, показале и разлике између њих и неке специфичности битки у једној и другој етапи. Да би то показали довољно да се потсјетимо да је Поход бригада отпочео у условима изванредно тешке кризе у којој се НОП налазио, прије свега, на своме тадашњем тежишту и да је главни удар главнине оружаних снага НОП-а био усмјерен тамо гдје је оружани устанак био у успону и претстављао потенцијалну снагу, чијим је развезивањем и усмјеравањем било могућно постићи побједи које су са становишта преодољевања тешкоћа у којима се устанак налазио и његове стабилизације имале рјешавајућу улогу. И битке у Четвртој офанзиви и, поготово, правац и циљ противофанзиве Главне оперативне групе Врховног штаба, а затим разбијање Пете офанзиве и рјешење ситуације у низу области и покрајина у корист НОП-а у току 1943 године, имале су неке нове карактеристике. У тим биткама већ крупне снаге НОВ биле су у могућности не само да својим одбранбеним операцијама и противофанзивама разбијају офанзиве непријатеља без онаквих губитака и поремећаја до којих је долазило у ранијим офанзивама, већ и да усмјеравају главни удар својих дејстава тамо гдје су снаге НОП-а биле незнатне или исувише слабе да би саме могле бити утицати на измјену ситуације у своју корист (као, на примјер, у Црној Гори, Херцеговини, Санџаку итд.). Користећи те нове могућности, наша стратегија била је у стању да одговори на оне основне задатке који су произишавали из општих смјерница одређених Првим засједањем АВНОЈ-а.

Одлуке Другог засједања АВНОЈ-а дошле су као резултат остварених задатака постављених на његовом Првом засједању. НОП је и са становишта односа политичких снага у земљи и са становишта ситуације на југословенском ратишту израстао у одлучујућу снагу. У процесу борбе против удружених снага окупатора и домаће издајничке реакције био је извршен обрачун са главним снагама старог друштвеног поретка. Преостала упоришта на која су се те снаге у земљи ослањале нису више била таква да би претстављала озбиљнију опасност по успјешно окончање револуционарног преображаја. У том погледу НОП је улазио у онај период развитка који се карактерисао борбом за успјешно окончање тога преображаја. Нова, народна револуционарна власт израсла је у јединствен систем и била прихваћена од огромне већине народа. Она се ослањала на остварено јединство народних маса и братство народа Југославије, цементирано у заједничкој борби против окупатора и домаће издајничке реакције, који су се манифестовали кроз јединствени Народноослободилачки фронт — милионску политичку организацију чија је руководећа снага била КПЈ. НОВ, чије су јединице водиле у том моменту борбе широм земље, претстављала је оружану гаранцију тих остварених револуционарних тековина и такву снагу која ће бити способна да, у оквиру општих ратних напора антихитлеровске коалиције, доведе Ослободилачки рат до побједоносног завршетка. И број њених бригада и дивизија и њихов распоред јасно су потврђивали да су основни задаци раније етапе — борба за израстање нове армије у снагу која би водила успјешне борбе не само на тежишту, већ на територији читаве земље — били приведени крају.

И ситуација на фронтима Другог свјетског рата била се крајем 1943 године знатно измјенила. Био је завршен период у коме су савезничке армије водиле битке за преузимање стратешке иницијативе. Њемачка стратегија потпуно је напустила доктрину „блицкрига“ и све своје напоре усмјерила је на одбрану „европске тврђаве“. Други свјетски рат је постепено улазио у завршну етапу. На дневном реду у табору антихитлеровске коалиције све су више избијала питања послератног уређења Европе и свијета. И Југославија је била предмет разних комбинација савезничких сила. Али је већ тада реална и војна и политичка снага НОП-а била фактор о кога су се озбиљно спотичале све комбинације споља које нису за основу имале стварну ситуацију у земљи и нове политичке и војне односе који су у њој формиран и побједоносним развитком Ослободилачке борбе и револуције. Коликогод су се владе савезничких сила оглушивале о те корјените друштвено-политичке промјене у Југославији, толико су њихове врховне команде све више рачунале са оружаним снагама НОП-а, јер су ове везивале крупне њемачке снаге за себе и било је очигледно да би у заједничким напорима за коначно уништење Хитлерове Њемачке могле одиграти веома значајну улогу. Отуд су ове у току 1943 године, слањем својих војних мисија у Врховни штаб, успоставиле прве контакте са НОВ. Та сарадња се све више разви-

јала. То је уједно био и пут за пуну афирмацију НОП-а, а тиме и за признање нове Југославије.

Све те промјене и у односу на оружане снаге биле су изражене одговарајућим одлукама Другог засједања АВНОЈ-а и његовог Претседништва. Пошто је усвојило Декларацију и на темељу ње три основне одлуке — о врховном законодавном и извршном народном претставничком тијелу и Националном комитету ослобођења Југославије, о одузимању права законите владе Југославије такозваној југословенској влади у иностранству и забрани повратка у земљу краља Петра II и о изградњи Југославије на федеративном принципу — Вијеће је донијело одлуку „о признању и захвалности Народно-ослободилачкој војсци“ у којој се посебно истиче признање и захвалност Врховном штабу НОВ и ПОЈ за „изградњу и организацију наше народне војске и за успјешно руковођење операцијама“. Образложење предлога о увођењу звања маршала Југославије које је поднијела словеначка делегација, недвосмислено изражава степен организације и борбених квалитета НОВ.

„Да бисмо дали израза садашњем стању наше војске, која се из малих партизанских и диверзантских одреда кроз тешке борбе развила у редовну, дисциплиновану, модерно организовану и наоружану, јединствено руковођену војску, да бисмо самосвесно документовали њено садашње бројно и квалитативно стање, и да би јој у исто време дали највише признање за њена велика и славна дела у нашој Ослободилачкој борби предлажем, у име словеначке делегације, да Претседништво АВНОЈ-а донесе одлуку о додељивању назива маршала Југославије Врховном команданту НОВ и ПОЈ, другу Титу“.

Пошто је усвојило овај предлог и донијело одговарајућу одлуку, Вијеће је усвојило и предлог одлуке о одобравању одлука, наредба и изјава Извршног одбора АВНОЈ-а и Врховног штаба НОВ и ПОЈ. Познато је да су све дотадашње одлуке и наредбе у вези са развојем и изградњом оружаних снага донешене у Врховном штабу. Међу најважније свакако спадају: статут бригада, образовање војно-територијалних органа и све мјере око регулисања питања организације позадине у служби фронту, одлука о заклетви и застави, о војним судовима и судовима части, о чиновима, о звању Народног хероја и низ других. Све те одлуке и наредбе донешене су у процесу дотадашњег развоја и биле су одраз постепене изградње оружаних снага и рјешавања проблема вођења рата у цјелини. Њиховим спровођењем НОВ је већ до Другог засједања АВНОЈ-а примила све основне одлике оружаних снага једне земље која води рат до коначног ослобођења, што је поменутом одлуком Засједања добило и формално правну основу.¹⁾

Али значај одлука Другог засједања АВНОЈ-а, не исцрпљује се само тиме што је оно констатовало и озаконило оно што је у питању изградње оружаних снага и њихове улоге у дотадашњем вођењу

¹⁾ Сви подаци и цитати узети су из књиге „Прво и Друго заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије“, издање Президијума Народне скупштине ФНРЈ, Београд.

рата већ била стварност. Државотворни карактер тих одлука имао је крупне позитивне реперкусије на даљи развој оружаних снага. Чињеница да је НОВ тим одлукама постала оружана снага државе чији су темељи ударени на Засједању пружила је далеко шире могућности за регулисање многобројних проблема даљег вођења рата. И дотадашње и будуће одлуке, наредбе и укази добиле су снагу закона. Ту се није радило само о новим одлукама које су регулисале унутрашњу организацију оружаних снага, већ и о оним које регулишу питање вођења рата у најширем смислу. Овдје на првом мјесту треба истаћи проблеме регулисања обавезе грађана према оружаним снагама и проблеме ангажовања свих материјалних извора у служби фронту. На бази таквих одлука било је могућно законским путем обезбиједити одговарајуће рјешење о војној обавези и спровођењу мобилизације, о организацији транспорта, збрињавању рањеника, регулисању питања снабдјевања војске, рада привредних предузећа за рачун оружаних снага итд. Све је то имало огроман практични значај у овом моменту који је претстављао прелом између оног периода у коме је НОП постепено израстао у одлучујућу политичку и војну снагу у земљи и новог који је долазио и у коме је из тога покрета израсла нова држава која је имала да рат за своје коначно ослобођење приведе крају. У ранијем периоду рјешење поменутих питања морало је да иде саобразно степену утицаја који је НОП остваривао кроз оружану борбу и политичку активност у народу. Томе је сасвим одговарао онако снажно истакнут принцип добровољности на коме се заснивало регулисање низа основних питања вођења рата као што су мобилизација људства у војску, питање снабдјевања, збрињавања рањеника итд. Сада у новој етапи коју је отварало Друго засједање АВНОЈ-а, саобразно задацима који ће се постављати пред оружане снаге, такав начин регулисања поменутих питања нужно је морао бити превазиђен. Њихово рјешавање, с обзиром на карактер и размјере завршних битки које ће отпочети, морало се поставити на много ширу основу. А то ће бити омогућено активношћу највишег законодавног тијела и његовог извршног органа — владе. У томе је, такође, огроман непосредан значај Засједања са становишта даљег развитка оружаних снага и вођења рата до коначне побједе.

Сем тога, одлуке Засједања имале су изванредан одјек у земљи и утицај на даље јачање масовне базе борбе и револуције. Оне су недвосмислено говориле о преломним побједама НОП-а, што се позитивно одразило и на онај дио народних маса које су још увијек биле у ставу ишчекивања и колебања. У том погледу одлуке су успјешиле завршетак оног процеса диференцијације снага у земљи који се развијао кроз читав рат. Томе је такође допринио позитиван пријем на који су наишле одлуке Засједања у свијету и код савезничких влада, а с тим заједно и осуде политике избјегличких влада и контакти савезничких команди са Врховним штабом НОВ. Све се то одразило на масовнији прилив нових бораца у НОВ и све ширу подршку на коју су њене јединице наилазиле у народу.

Због свега тога је логично што је Друго засједање АВНОЈ-а означавало почетак нове етапе у развоју Ослободилачког рата и Револуције, коју су карактерисали квалитативно нови задаци. Међу основне свакако треба истаћи рад на учвршћењу и даљој изградњи нове државе, борбу за њено међународно признање и на војном плану напоре за њено коначно ослобођење. Друго засједање АВНОЈ-а означавало је, према томе, прелом који је отварао завршну етапу у развоју Ослободилачког рата и Народне револуције. Истакнути задаци нове етапе одлучујуће су утицале на даљу еволуцију стратегије НОР-а. У њој ће дотадашњу стратегију исцрпљујућег, партизанског рата, карактеристичног по даноћним ситним и крупним офанзивним ударима снага НОВ и ПОЈ у слабијим мјестима у непријатељском распореду на читавом пространству земље и по избјегавању рјешавајућих судара које је непријатељ покушавао да наметне, постепено замијенити стратегија која ће ићи за коначним рјешењима. До тог прелома у начину употребе оружаних снага није дошло у једном скоку већ, како је то било карактеристично за еволуцију стратегије у НОР-у у цјелини, кроз процес који се развијао у дужем временском интервалу. Исто као што је процес стварања НОВ текао кроз дужи период — од образовања Прве пролетерске бригаде до стварања дивизија и корпуса — у коме је постепено израстао на бази партизанске тактике оригинални метод ратовања нове армије, који је коначно постао доминирајући у времену од краја 1942 па кроз 1943 годину, текао је постепено у завршној етапи рата и процес у коме је метод ратовања НОВ доживио нови квалитативни скок.

Већ је карактер борбених и ратних дејстава у Југославији крајем 1943 и почетком 1944 године указивао на битне промјене у стратегиском положају на нашем ратишту. Истина, главни удари окупаторских снага у низу крупних офанзивних операција из тог периода били су усмјерени, исто као и они из 1942 и 1943 године, против главних групација НОВ. То су познате операције у Босни, Хрватској и Словенији. Али су се те операције, и по плановима њемачког командовања и по методу извођења, битно разликовале од оних из ранијег периода. Нису то више биле, попут операција „Weiss“ и „Schwarz“, операције у којима би се методом окружавања и систематског стезања обруча око главнине снага НОВ тежило постизању коначног рјешења на нашем ратишту. Те операције, иако се често у њемачким плановима истиче тежња за уништењем, биле су фактички инспириране дефанзивном стратегијом. Нијемци су брзим маневрима релативно слабијим снагама од оних које су ангажовали у операцијама ранијег периода тежили да преотму и осигурају значајне позиције које су још од прије капитулације Италије и, поготово, послје ње, биле или под контролом НОВ или под њеним сталним притиском. Радило се, прије свега, о комуникацијама, привредним рејонима и областима које су имале посебан војни значај (Далмација, отоци, Истра, граничне области према Србији итд.). Они сада више нису имали ни довољно снага ни расположивог времена за организацију и систематско, дуготрајније извођење операција

окужења. Најчешће се радило о брзом продору јачих моторизованих група дуж комуникација и посједању одговарајућих објеката, без систематског прочешљавања терена и жеље да се уобруче снаге НОВ против којих се предузима офанзива. То значи да су нови тактички поступци њемачких снага, које смо уочили баш у овом периоду (далеко шири употреба маневарских, покретних пјешадиских и, нарочито, моторизованих борбених група) одраз промјена у њиховим стратегиским концепцијама. Њемачко командовање се коначно помирило са чињеницом да се југословенско ратиште не може ликвидирати и није му ништа преостало до да своје поступке на том ратишту у највећем степену подеси његовом карактеру, који је био условљен методом борбених дејстава НОВ, јер је то био најбољи пут да се што дуже очувају најзначајније позиције.

На ове битне промене у стратегиском положају указивао је и распоред снага НОВ. Крајем 1943 и почетком 1944 године није се НОВ онако изразито као у ранијем периоду дијелила на главнину — главну групацију која је била непосредно под Врховним штабом и била ангажована у рјешавању главних стратегиских задаћа (као што су биле: поход на западну Босну и офанзива која се на њега надовезала, разбијање Четврте офанзиве, противофанзива и освајање позиција у Херцеговини, Црној Гори, Санџаку и источној Босни, разбијање Пете офанзиве) и остале снаге, које су биле и бројно и организацијски неупоредиво слабије. Сада у свим покрајинама и областима дејствују крупне снаге — корпуси, дивизије и групе бригада са бројним партизанским одредима. Оне су везивале много крупније непријатељске снаге, изводиле све замашнија дејства и освајале једну позицију за другом. То је приморавало непријатељско командовање да, у ситуацији када је располагало релативно мањим снагама, још више распарчава јединице и упорније их везује за одбрану значајних објеката и да се онда када је предузимало офанзивне операције ради преотимања неких важних позиција, задовољи ангажовањем далеко слабијих снага него у ранијем периоду. Све је то имало утицај на обострани распоред. Непријатељско командовање било је приморано да се све више одриче контроле територије и јединства окупационог система, а слободне територије постајале су све пространије и стабилније. Ове територије — организоване у војном и политичком погледу — јављају се све изразитије као позадина фронта и као територије које могу послужити за операциске основице са којих би се предузимала офанзивна дејства већих или мањих размјера. Постојање све пространијих и сталнијих слободних територија омогућавало је извођење бржих маневара и пребацивање јединица са једне територије на другу, што је био битан предуслов за прегруписавање снага у циљу стварања довољно јаким групација за предузимање офанзивних дејстава на изабраним правцима.

Поред тога, постојање пространијих и сталнијих слободних територија на читавом југословенском ратишту омогућавало је да се на ефикаснији начин приступи рјешавању низа проблема као што су снабдевање, збрињавање рањеника, мобилизација, наоружање, слу-

жба везе итд. Те могућности указивале су такође на значајне промјене у стратешком положају у периоду о коме је овдје ријеч. Организована територија, са изграђеним системом народне власти и војнотериторијалних органа, пружала је далеко шире могућности за прикупљање животних намирница, за коришћење саобраћаја, организацију разних радионица и предузећа која би радила за потребе оружаних снага, за спровођење мобилизације и организацију мобилизационих центара, за смјештај и његу рањеника и болесника, за уређење сталнијих аеродрома и ваздухопловних база за примаме ратног материјала од Савезника и евакуацију тешких рањеника, за организацију ефикасније службе везе, што је било од особитог значаја када се има у виду распоред појединих корпуса и дивизија чије је операције било нужно координирати итд. С обзиром на опште познате изванредне тешкоће с којима се НОВ борила код рјешавања ових проблема у ранијем периоду, не треба посебно ни истицати велики значај ових нових могућности за њихово рјешавање. Тим прије што су те могућности пружале далеко повољније услове управо са становишта организације крупних офанзивних маневара на главним правцима, чије су припреме отпочеле у прољеће 1944 године.

Све то веома лијепо илуструје ток припрема главних снага за офанзиву у Србији. Поменути услови омогућили су прикупљање довољно јаке групације, која је била одређена за продор у Србију. Иако су Нијемци, с обзиром на расположиве снаге, предузели нај-ефикасније мјере да спријече тај продор, то им није пошло за руком. Они су, наиме, покушали да узастопним офанзивним операцијама против територија које су претстављале операциске основице за дејство снага НОВ према Србији — источне Босне, Санџака и Црне Горе — онемогуће концентрацију и припреме наших јединица. Ток догађаја је показао да Нијемци нису имали довољно снага да постигну постављене циљеве. Поједине дивизије и корпуси НОВ успјевали су да се из удаљених области — западне и средње Босне и Славоније — пребаце за релативно кратко вријеме у источну Босну и у Санџак и да одатле, рјешавајући на релативно задовољавајући начин у поређењу са ранијим периодом, проблеме исхране, попуње, муниције, везе, рањеника, покрета, наоружања итд., отпочну операцију продора у Србију. Извођење такве концентрације снага и њихових припрема за офанзиву широких размјера показује да је у односима снага, у условима извођења борбених дејстава и рјешавања свих других проблема вођења рата, дошло до битних промјена о којима је било непријед ријечи.

Отуд произилази да је у процесу прерастања устанка, који се развијао у форми партизанског рата, карактеристичног у почетку по распарчаности оружаних снага на многобројне партизанске групе и одреде, који су изводили самостална и оперативна неповезана борбена дејства широм земље, у рат који води оперативна армија, извршен коначни прелом управо у периоду о коме је овдје ријеч. Тај процес чини битну карактеристику нашег Народноослободилачког рата са становишта теорије ратне вјештине. Сви напори наше поли-

тике и стратегије од почетка оружане борбе били су усмјерени на развијање тога процеса. Тим настојањем биле су прожете одлуке у Столицама, стварање пролетерских и ударних бригада и израда њиховог Статута, стварање дивизија и корпуса НОВ, изградња система војнотериторијалних органа и још читав низ организациских и других мјера. Све је то било усмјерено у правцу преодљевања првобитних, али у датом времену и условима нужних, почетних форми организације оружаних снага и метода њиховог ратовања, у правцу постепеног и условима саобразног преласка од оних устаничких, територијално ограничених форми, ка формама покретног, маневарског метода ратних дејстава оперативне армије. У том процесу је стварање првих бригада претстављало први квалитативни скок. Оне су, у измијењеним условима (на одређеном степену развитка оружаног устанка и организационе, политичке, кадровске, техничке итд. уздигнутости партизанских снага) примјеном метода покретног маневарског рата извршиле први одлучујући корак на линији развијања поменутог процеса. Као што је познато НОВ је тај метод примјењивала све до завршне етапе рата. Његова основна карактеристика била је у томе што је био израђен на принципима партизанске тактике. У завршној фази рата, који је отворило Друго засједање АВНОЈ-а, дошло је постепено до новог квалитативног скока. НОВ је најприје кроз припреме главних снага и њихова дејства, а затим у све ширим размјерама и на разним правцима предузимала иницијативу, наметала непријатељу битке за главне позиције на нашем ратишту и водила их до побједоносног завршетка. Послије прикупљања и припреме јединица, које су отпочеле у прољеће 1944 године и оштрих борби са главним њемачким снагама у току јул—август које су покушале да поремете планове Врховног штаба, отпочела је битка за Србију, а одмах затим битка за Далмацију и отоке, да би у току исте године дошло до коначног ослобођења Србије, Македоније, Црне Горе и Далмације. Била је то, дакле, она фаза у развоју рата у којој се, гледано у општим стратеским размјерама, коначно мијењају улоге између ратујућих страна на нашем фронту. Окупаторска армија, која је у ранијим етапама контролисала главне позиције и у ослонцу на њих, на своју бројну и техничку надмоћност, на окупациони систем, на релативно јаке и организоване снаге и упоришта квислинга и контрареволуције, предузимала повремене офанзивне кампање за уништење главних снага НОВ и упоришта НОП-а и на тај начин, макар и повремено, преузимала иницијативу и покушавала наметати рјешавајуће битке, сада у новој, завршној етапи, постепено губи једну за другом најважније позиције и истовремено сваку могућност за преотимање иницијативе и наметање рјешавајућих судара, прелазећи у општу дефанзиву, која ускоро на главним правцима добија карактер позиционе одбране. Истовремено оружане снаге НОП-а у новој етапи преузимају иницијативу и намећу рјешавајуће сударе за главне позиције на југословенском ратишту. Изучавање тога процеса у коме се постепено — кроз дуги, исцрпљујући, вишегодишњи рат мијењају општи политички и војни услови и односи снага, а

са њима и физиономија ратишта и концепције и поступци ратујућих страна — веома је интересантно са становишта историје ратне вјештине и извлачења искустава и поука за будућност.

Интересантно је истаћи да је до изложеног прелома дошло у оном периоду када однос снага није био још корјенито измијењен у корист НОВ. Почетком 1944 године окупатор и квислинзи располажу са преко 600.000 војника, а НОВ са преко 300.000. Иако повољнији по НОВ, тај однос се није измијенио ни у другој половини 1944 године до те мјере да би се сматрао повољним. Послије ослобођења Србије, Македоније, Црне Горе и Далмације бројни однос био је 500.000 : 500.000 војника. То поготово важи када је ријеч о маси и квалитету наоружања, муниције и разних материјално-техничких средстава. Код разматрања услова под којима је услиједио овај прелом није, наравно, могућно апстраховати опште стање на фронтима Другог свјетског рата и, посебно, значајан утицај који је имао развој догађаја на Источном фронту. Црвена армија је у ово вријеме незадрживо продирала на запад, а њено лијево крило приближавало се постепено Румунији и све више угрожавало њемачке позиције на Балкану. Такође, морамо имати у виду конкретну стратешку ситуацију на Балкану од које је наше руководство требало поћи у планирању операција које су ишле за коначним рјешењима. Овдје је посебно значајну улогу имало присуство њемачке Групе армија „Е“ на југу Балкана — у Албанији, Грчкој и на њеним отоцима. С обзиром на приближавање Источном фронту било је реално очекивати употребу све групе за образовање крајњег десног крила њемачког фронта према Црвеној армији за одбрану Балкана, код чега је стратешки значај Србије дошао у први план. Постајало је све очигледније да ће онај ко овлада Србијом и — ближе речено — Београдом и Моравском долином ријешити ситуацију у своју корист, тј. да ће Њемци стабилизирати свој фронт на Балкану уколико буду довољно јаки да одрже поменуте позиције, а то су могли учинити само ангажовањем снага Групе армија „Е“ у Србији или ће то учинити НОВ у заједници са Црвеном армијом, ако предухитри Групу армија „Е“. И, најзад, с обзиром на политички значај Србије, на позиције које су у њој још увијек имале снаге контрареволуције и на нека схватања проблема посљератног уређења од стране савезничких влада која нам нису ишла у прилог, руководству Народноослободилачког рата и Народне револуције било је стало до тога да снаге НОВ што пре и коначно ослободе Србију. Слично је било и са Далмацијом и њеним отоцима. Она је НОВ била потребна као ослонац за припрему довољно јаким снага које би могле бити ефикасно употријебљене за продор на сјеверозапад, јер нам је из истих разлога било стало до тога да наше снаге коначно ослободе Истру и Трст.

Ток догађаја је показао да је НОВ у таквим условима, и поред изложеног односа снага, успјешно ријешила прве крупне стратешке задаће завршне етапе рата. Њене снаге овладале су територијом Србије, ослободиле Београд, Далмацију, а ускоро затим Македонију и Црну Гору. У ослобођењу Србије, према споразуму НКОЈ и владе

СССР-а, узеле су учешћа и снаге Црвене армије. НОВ је могла да постигне такве успјехе прије свега због тога што се њен дотадашњи метод ратовања показао подесним за извођење поменутих операција. Постојећа физиономија југословенског ратишта и обострани распоред снага, код чега је особито битно истаћи с једне стране, постојање све јачих гупација НОВ у појединим областима (у Црној Гори, источној и западној Босни, југоисточној Србији, Славонији итд.), од којих је свака почетком 1944 године у свом саставу имала по 4—6 дивизија и, с друге стране, све већу распарчаност окупационих трупа и њихову везаност за одбрану комуникација и најзначајнијих центара, пружали су НОВ погодне услове да примјеном већ опробаних поступака — концентрације снага на изабраним правцима и брзих покрета, маневара и продора у циљу овлађивања повољним позицијама — осигура надмоћност у одређено вријеме и на рјешавајућем мјесту. У том погледу је операција продора у Србију средином 1944 године врхунац онога што се у НОР-у постигло примјеном поступака и начела оне специфичне ратне вјештине коју је у вишегодишњем ратовању изграђивала НОВ. Цјелокупна ова операција — од прикупљања снага у јачини од 14 дивизија, од којих је велики дио пребачен из западне и средње Босне, Црне Горе и Славоније и вјештих маневара срачунатих на избјегавање рјешавајућих сукоба које су им окупаторске снаге жељеле наметнути на територији Црне Горе, источне Босне и југоисточне Србије (у офанзивама „Draufgenger“, „Ribecal“, „Trumpf“ и „Halali“) преко извођења продора кроз Србију у току којих су биле разбијене оружане снаге четника и њихова власт до овлађивања њеном централном облашћу која је пружала повољне услове за организацију и извођење Београдске операције — претставља класичан образац примјене ратне вјештине НОВ. На крају ове операције њемачке снаге остале су привремено господари неких позиција у Црној Гори, Македонији, јужним областима Србије и у источној Босни и, посебно, у долинама Вардара, Јужне и Западне Мораве, Ибра, Лима и Босне, а НОВ је овладала Мачвом и Шумадијом и, нешто касније, у садејству са јединицама Црвене армије, источном Србијом и долином Велике Мораве. И док је њемачка Група армија „Е“ покушавала да продором преко Македоније избије у Србију, Београд је био ослобођен и одговарајуће снаге НОВ биле су благовремено ангажоване ка долинама Јужне и Западне Мораве одакле су биле у стању спријечити посљедње покушаје продора Групе армија „Е“ ка Београду. Тиме је битка за Србију била ријешена. Сличним поступцима су снаге НОВ освајале једну позицију за другом у Далмацији и на њеним отоцима. Интересантно је како су распоред снага и уопште владајући односи на том дијелу нашег ратишта, створени дотадашњим дејствима јединица НОВ, омогућили у неслућеним размјерама слободу маневра нашим снагама у извођењу завршних дејстава. У другој половини 1944 године ређале су се једна операција за другом — операција за ослобођење средњедалматинских отока (септембар), Стонска операција и ослобођење јужне Далмације (октобар), операција за ослобођење средње и сјеверне Далмације (крај октобра и почетак новембра),

Книнска операција (децембар) и, најзад, почетком 1945 године Мостарска операција. У свакој од тих операција биле су ангажоване јединице 8-ог корпуса и, дјелимично, 29-та дивизија 2 корпуса. Радило се о снагама од око 30.000 војника. Истовремено су Нијемци овдје имали четири своје дивизије и снаге квислинга у јачини од око три дивизије, са укупно око 60.000 војника. Али док су јединице НОВ биле оперативно слободне, непријатељске су биле распарчане по гарнизонима, на отоцима, у главним центрима (Сплиту, Шибенику, Дубровнику, Мостару, Книну итд.) и дуж комуникација. На тај начин је Штаб 8 корпуса био у могућности да за извођење сваке од поменутих почесних операција ангажује толико снага колико је било потребно за обезбеђење надмоћности. Тако је концентрацијом истих јединица уништавао или разбијао једну групу њемачких јединица за другом — најприје слабије гарнизоне по отоцима, затим у Стонској операцији главнину 369 легионарске дивизије, у Книнској операцији 264 њемачку дивизију, главнину 373 њемачке дивизије и главнину книнске четничке групације и у Мостарској операцији остатке 369 легионарске дивизије и усташко-домобранске снаге јачине једне дивизије. Према укупним непријатељским губицима у мртвим и рањеним, прозилази да су у току ових борби у цјелини двапут јаче непријатељске снаге претрпиле у мртвим и заробљеним губитке од око 30.000 војника.

Овај кратак осврт на ток и карактер првих операција НОВ у завршној етапи рата показује колико су услови створени на нашем ратишту у току претходне етапе били повољни по наше снаге. Уствари је то логичан резултат развитка нашег рата. Што су снаге оружаног устанка јачале, све су више у условима онаквог карактера ратних и борбених дејстава какав су оне наметале долазиле до изражаја њихове предности изражене њиховом маневарском и оперативном слободом што им је увијек обезбјеђивало могућност концентрације и постизања надмоћности на изабраном правцу над деташованим и распарчаним јединицама иначе у цјелини бројно и технички далеко јачег непријатеља. Те предности су у завршној етапи рата постале до те мјере доминантне да су осигурале надмоћност која је обезбиједила постизање коначних рјешења.

У процесу припремања и извођења првих операција завршне етапе текао је постепено и саобразно условима ратне ситуације процес даље организационе изградње наше армије. Одлука о преласку главнине снага НОВ на организационе форме сличне формама армија које су водиле фронтални рат донесена од Врховног штаба 1 јануара

1945 године резултат је једног дужег процеса, чији је ток могућно пратити кроз читаву 1944 годину. Мислим да је најзначајније констатовати да образовање армија и све оно што је уследило у смислу израстања НОВ у модерну армију, као што је одговарајући развитак штабова, видова и родова војске и служби итд. не претставља акт који не би био производ једног континуираног, логичног развитака. Ово треба истаћи због познатих тенденција да се сви они успјеси у завршној фази рата, па према томе и наше израстање из „партизана“ у модерну армију тумаче искључиво спољним факторима и, јасније речено, непосредном акцијом Црвене армије, односно лијевог крила њеног стратемског фронта. Ту тенденцију негира већ и способност наше армије да предузме благовремено властитим снагама рјешавање раније изложених задаћа у вези са ослобођењем Србије. Не негирајући значај Источног фронта и уопште Другог свјетског рата као друштвено-историске појаве у чијим је оквирима било могућно повести и развити онакав рат какав је био наш ми смо дужни, не само због историске истине већ и због изучавања нашег рата и коришћења његових искустава, да уочимо законитости развитака наше армије и услове који су такав развитак омогућили. Довољно је бацити само легитимичан поглед на развитак организационих форми оружаних снага кроз читав рат па да се опште тенденције тога развитака одмах јасно уоче. Од тога да се први рјешавајући задаци извршавају акцијом већег броја углавном оперативно неповезаних партизанских одреда (као што је било у пракси Врховног штаба у љето и јесен 1941 године у Србији), а, затим, преко прве бригаде, дивизија, корпуса и армија, ми можемо пратити како је, саобразно условима под којима се развијао оружани устанак и израстао у специфичан облик општенародног рата, еволуирао појам оперативно-стратемских тијела. Таква разматрања не могу бити предмет овога чланка, али то што је већ речено недвосмислено указује на постојање поменутог континуираног процеса развитака организације наших оружаних снага у току читавог рата, па и у његовој завршној етапи. Логично је било, на примјер, да из једне теренски заиста неповезане групе корпуса и дивизија која је дејствовала по јединственом оперативном плану, као што је био случај са снагама 1 пролетерског и 12 ударног корпуса и Оперативне групе дивизија за вријеме припрема и извођења продора у Србију, у моменту када се све те снаге нађу на једној линији усмјерене ка извршењу стратемског задатка какав је био ослобођење Београда, израсте одговарајуће стратемско-оперативно тијело какво је била Прва армиска група крајем септембра на фронту у Мачви и Шума-

дији. Слично је и са 8 корпусом пред Книнску операцију. У оба случаја радило се о снагама од 30—50.000 војника, које су се и у организациском и у материјално-техничком погледу већ знатно разликовале од оних лаких, изразито пјешадских јединица какве су биле јединице НОВ у ранијем периоду. Раније бројно стање дивизија од 3—4.000 људи пело се постепено да би већ тада у неким случајевима достигло цифру нормалне пјешадске дивизије модерних армија, образоване су јединице родова војске и служби и паралелно с тим развијали су се штабови. Тај природни и задацима које је у то вријеме извршавала главнина НОВ саобразни процес организационог развитка ускоро је довео до образовања неколико армиских група, послје чега је услиједила и одлука о формирању 1, 2, 3 и 4 армије.

Ово кратко разматрање значаја Другог засједања АВНОЈ-а и његових одлука за даљи развој НОР-а, показује, прије свега, складност односа политике и стратегије у нашем рату и утицај који је револуционарна политика КПЈ вршила на даљи развој оружаних снага, на њихову стратегију и тактику и њихову даљу изградњу, друго, да је завршна етапа НОР-а логично услиједила послје побједа остварених у његовом развоју до краја 1943 године и формулисаних одлукама Другог засједања АВНОЈ-а, што значи да је под одређеним условима било могућно да оружани устанак који се развијао од најнижих форми војне организације и на бази примјене партизанске тактике израсте у општенародни рат, чије су се оружане снаге развиле до тог степена, да су могле самостално рјешавати најкрупније стратешке задаће и остварити коначну побједу. И, ближе речено, да метод борбених дејстава и форме организације завршне етапе које су у основи одговарале методу дејстава и организацији тадашњих модерних армија, воде своју генезу из ранијих етапа развитка нашег рата и његових оружаних снага и утолико претстављају коначан резултат једног логичног процеса.